

Onderzoeksagenda's in soorten en maten

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Samenvatting van het Archeologieplatform 14 november 2019

Stakenrij uit de late prehistorie zoals aangetroffen in het opgravingsvlak op Uithof te Utrecht (foto: afdeling Erfgoed gemeente Utrecht).

Liesbeth Theunissen, Inge van der Jagt en Marjolein Boersma (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), *definitieve versie 17 december 2019*

Inleiding

Op donderdag 14 november 2019 waren ruim veertig belangstellenden in Amersfoort bijeengekomen voor een ochtend vol verhalen en discussies over archeologische onderzoeksagenda's. Op het programma stonden drie korte presentaties over een provinciale, regionale en gemeentelijke onderzoeksagenda, gevolgd door een plenaire discussie over wat nuttig is, welke ingrediënten een agenda moet bevatten en hoe een relatie met andere agenda's en disciplines gelegd kan worden. Onder leiding van voorzitter Roel Lauwerier verliep de geanimeerde gedachtewisselingen daarover in een prettige sfeer. Vier deelnemers gaven aan concreet bezig te zijn met het opstellen van een agenda. Dit verslag is een samenvatting van zowel de presentaties als ook de discussies die gedurende deze ochtend zijn gevoerd.

Opening, welkom, aftrap en toelichting

Inge van der Jagt, projectleider van het project Nationale onderzoeksagenda, heet iedereen welkom en licht kort de uitgevoerde werkzaamheden in de afgelopen jaren toe. Zo is naast de NOaA 2.0 onder meer een digitale overzichtskaart gemaakt, met alle gemeentes, regio's en provincies die over een onderzoeksagenda – in de breedste zin van het woord – beschikken. Dit jaar en volgend jaar staat de evaluatie van de NOaA centraal, waarbij onder andere middels een pop-up enquête en interviews gebruikers worden gevraagd wat er verbeterd kan worden.

Ter introductie van het onderwerp van vandaag geeft Inge aan dat bij het maken van de digitale overzichtskaart met de onderzoeksagenda's het op viel dat de diversiteit groot was, zowel qua vorm als inhoud.¹ Sommige gemeenten beschikken over een eigen onderzoeksagenda die is vormgegeven als een opzichzelfstaande publicatie, zoals die van Rotterdam die onlangs is verschenen.² Andere hebben een beleidsstuk waarin een aanzet tot een agenda wordt gegeven.

Dat wierp de vraag op: wat is nu precies een onderzoeksagenda en in hoeverre is het mogelijk of wenselijk deze op verschillende bestuurlijke niveaus met elkaar verbinden? Deze vragen willen we deze ochtend met elkaar bediscussiëren.

Chrystel Brandenburgh (Erfgoed Leiden en Omstreken)

[Met de blik naar beneden en omhoog. De Leidse onderzoeksagenda archeologie en bouwhistorie op de kaart](#)

Chrystel Brandenburgh gaat in op achtergronden van de geïntegreerde onderzoeksagenda van de gemeente Leiden.³ Dat is een agenda zowel voor de ondergrondse archeologie als voor de bovengrondse bouwhistorie. Op de vraag 'Waarom een onderzoeksagenda?' zijn verschillende argumenten aan te dragen. Op de eerste plaats vanwege de democratisering van het erfgoed: erfgoed is van iedereen. De gemeente Leiden graaft zelf niet meer op. Daarom is de agenda een richtlijn voor alle archeologische spelers. Het is een instrument dat sturing biedt. Op de tweede plaats is transparantie van de overheid van belang. Afwegingen en beleidskaders moeten voor iedereen duidelijk zijn.

---

¹ <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/lokale-onderzoeksagendas-archeologie>.

² Moree, Van Trierum & Carmiggelt 2018.

³ <https://www.erfgoedleiden.nl/onderzoek/onderzoeksagenda>.

Een belangrijk leidend principe bij het opstellen van de Leidse agenda is het integraal denken en werken. Bouwhistorie en archeologie maken samen het verhaal van Leiden completer, beter en interessanter. Beide disciplines vullen elkaar goed aan. Een bouwhistoricus heeft een andere blik dan een archeoloog. Het betrekken van een bouwhistoricus is een vast onderdeel in een Programma van Eisen van een archeologisch onderzoek in de gemeente Leiden. De Leidse onderzoeksagenda ondersteunt dit. Zo wordt het verhaal van fundering tot aan kap compleet en komt er een vertaalslag van platte tekeningen naar bouwmassa's. De agenda is chronologisch van opzet. Voor de vroegste periode, prehistorie en Romeinse tijd, is archeologie de enige bron. Voor de middeleeuwen zijn archeologie en bouwhistorie in evenwicht. Vanaf de vroegmoderne tijd heeft de bouwhistorie meer inbreng.

De opbouw van de agenda is thematisch met onderwerpen als 'het ontstaan en groei van de stad' en 'het dagelijks leven'. Voor het thema 'bouwgeschiedenis' is het belangrijk om goede basisdata te verzamelen, zodat een dendrochronologisch raamwerk kan worden gevormd. Vanuit de bouwhistorie is daar een sterke behoefte aan en de onderzoeksagenda helpt daarbij. Ook is er gekeken naar overkoepelende thema's uit de nationale en provinciale onderzoeksagenda die gemeentegrensoverschrijdend zijn en die vervolgens op Leidse wijze zijn ingekleurd.

Het proces van de totstandkoming van de Leidse onderzoeksagenda verliep vrij eenvoudig: het is geschreven door twee personen, door Chrystel, samen met collega bouwhistorie Edwin Orsel. Eerst is – onafhankelijk van elkaar – een groslijst aan onderzoeksvragen opgesteld, vanuit de archeologie én bouwhistorie. Vervolgens zijn deze samengevoegd en op elkaar afgestemd, waarna door voortdurende discussie een ordening is aangebracht naar periode en thema. Continue interactie waren daarbij de sleutelwoorden. Voorts zijn hoofdvragen opgesteld, waaraan een context is gegeven door het verwoorden van de kennis en er zijn deelvragen opgesteld. Beide auteurs vroegen zich daarbij voortdurend af; van wie de vraag afkomstig is, waar de kansen liggen voor het beantwoorden en welke onderzoeksmethodes het meest geschikt zijn. Niet elke beerput hoeft bijvoorbeeld volledig te worden onderzocht. Sommige zaken hoeven niet te worden opgegraven. Die zijn al goed gedocumenteerd, bijvoorbeeld zeer goed vastgelegd in de archieven. Dit blijft maatwerk en hier ligt een kans om beargumenteerd te selecteren. De onderzoeksvragen zijn in een spreadsheet gezet, waarin per kolom is aangegeven welke discipline betrokken is, wat de herkomst is van de vraag en op welk gebied de vraag betrekking heeft.⁴

Naast de digitale is er ook een gedrukte agenda met een meer algemene ontwikkelingsschets en onderzoeksgeschiedenis. Ook is de digitale dataset in een kaart verwerkt (ontsloten via ArcGis online) die aanklikbaar is, zodat de onderzoeksvragen zichtbaar worden, per stadsdeel, en voorzien van een korte toelichting.

Vanuit de zaal komt de reactie dat burgerparticipatie naar verwachting in de toekomst sterk toe zal nemen en dat vragen van burgers wellicht gaan leiden tot andere onderzoeksthema's of perspectieven. Chrystel geeft aan dat dat zeker een interessante ontwikkeling zal zijn, maar dat er voornamelijk weinig reacties zijn gekomen. Het is wel een richting die om stimulering vraagt en die kan leiden tot onverwachte, goede vragen.

4

https://www.leidseregioinkaart.nl/pdf/Beschermen/PDF/Onderzoeksagenda_digitale_bijlage_met_matrix_Erfgoed_Leiden_en_Omstreken_18-03-2013.pdf.

Op de vraag of de integrale benadering van bouwhistorie met archeologie tot discussies in aanbestedingstraject leidt met opdrachtgever/archeologisch bedrijf, reageert Chrystel dat er weinig discussies zijn. De discussies worden vaker met de archeologische bedrijven gevoerd en gaan dan veelal over de kwalificaties van de actor bouwhistoricus. Voor opdrachtgevers is dit minder relevant, die vertrouwen op het advies vanuit de gemeente. Ook bij sloop van karakteristieke panden is de inzet van een bouwhistoricus geen discussiepunt.

Carla Soonius (regio West-Friesland)

85 hectare en 300 bronstijdboerderijen verder. Wat willen we nog weten?

De titel van Carla Soonius' presentatie is een vraag die vanuit gemeenten aan haar als regio-archeoloog wordt gesteld. Het team archeologie bedient de regio van negen gemeentes met advisering en archeologisch onderzoek, waaronder ook de opgravingen.⁵ Het team werkt met collega's in vaste en tijdelijke dienst, met studenten, vrijwilligers en amateurarcheologen. Een van de vele activiteiten is het opstellen van een regionale onderzoeksagenda. De vorm van de onderzoeksagenda is nog niet uitgekristalliseerd. Bovendien zal de agenda niet in beton worden gegoten waardoor alle creativiteit van de archeoloog in het veld de kop wordt ingedrukt. Van belang is dat het uitgevoerde onderzoek in de regio tot betere onderzoeksvragen voor de Programma van Eisen leidt.

Carla Soonius blikt eerst terug en geeft aan dat de start van het NWO-project *Farmers of the Coast*, gericht op de bronstijdbewoning in West-Friesland een belangrijke impuls vormde, met drie proefschriften als bouwstenen (Van Amerongen, Van Zijverden en Roessingh). Daarin is veel ontsloten van het gravende onderzoek dat met name in de jaren zeventig in West-Friesland is uitgevoerd. Belangrijke reden voor al dat onderzoek waren de ruilverkavelingen in die jaren. Die leidden onder meer tot egalisatie van grafheuvels die onzichtbaar werden. Opgravingen werden vanuit verschillende instanties uitgevoerd, zowel vanuit het IPP in Amsterdam als vanuit de ROB in Amersfoort. De luchtfoto's van W.H. Metz brachten aangeploegde sporen van bronstijdnederzettingen aan het licht. In die jaren zeventig zijn vele hectares onderzocht.

In de jaren tachtig en begin van de jaren negentig liep het onderzoek sterk terug. Er werd gedacht dat alles wel was onderzocht of was verdwenen door het diepploegen. De afgelopen tien jaar (na 2000) is er weer veel opgegraven, met name de aanleg van de Westfrisiaweg (N23), de ritssluiting door West-Friesland, leidde tot interessante nieuwe inzichten. Dit recente onderzoek vormt – samen met de drie proefschriften – een belangrijke basis voor de vertaalslag naar nieuwe onderzoeksvragen, zoals: hoe zag het landschap in de bronstijd eruit, waar stonden de bossen? De resultaten uit de recente onderzoeken laten zien dat de bewoning in de bronstijd geen grenzen heeft gekend: overal zijn nederzettingen. Daarbij komt dat de ruilverkaveling grote delen heeft afgetopt. De vraag is dan, welke thema's leveren kenniswinst op, bijvoorbeeld vragen op het niveau van een enkelvoudige huisplaats die niet wordt doorsneden door latere greppelsystemen. De crux is aan de nationale thema's een regionale invulling te geven. Maatwerk leveren is het devies.

Opgravingen die in het kader van nieuwbouw worden uitgevoerd, krijgen door focus meer rendement. De speerpunten worden expliciet benoemd en samen met de relevante NOA-vragen vastgelegd in het Programma van Eisen. Als dat leidt tot afwijkingen van de KNA wordt dat in het PvE vermeld, met de disclaimer dat dit een beredeneerde keuze is en is goedgekeurd door opdrachtgever en (adviseur van) bevoegd gezag. De belangrijke thema's

---

⁵ <https://www.archeologiewestfriesland.nl/>.

geformuleerd in de proefschriften hangen ook als een lijstje in de keet, als een continue geheugensteun voor alle betrokkenen. Zo'n focus leidt tot zinvol onderzoek in de regio.

Vanuit de zaal komt een vraag over de financiële kant van het maken van een onderzoeksagenda, als er budget zou zijn, of Carla dan een onderzoeksagenda zou maken. Haar antwoord is positief, ja zeker, maar wel een flexibele agenda, geen gefixeerde vragen. Het blijft maatwerk. Het is het proberen waard, ook omdat er geen provinciale onderzoeksagenda voor Noord-Holland is.

Een ander reageert met de vraag in hoeverre een agenda gericht moet zijn op onderzoeksmethodiek, bijvoorbeeld de keuze voor boren of proefsleuven? Dat is zeker waardevol in de uitwerking is Carla's reactie. In West-Friesland wordt zo min mogelijk geboord (vanwege de afgetopte profielen), meteen sleuven trekken is dan een snellere, effectieve werkwijze.

Op de vraag of er een politieke wens is naar onderzoeksagenda, antwoordt Carla dat die er niet is, want dat kost geld. Ook leidt de disclaimer in het PvE, over het afwijken van de KNA niet tot gedoe. Het is belangrijk om het doel goed voor ogen te houden.

Nathalie de Visser, adviseur provincie Zeeland

Wie wat bewaart, die heeft wat. Waarom een Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie in Zeeland voeten in de aarde heeft.

Nathalie de Visser geeft aan dat zij sinds 1 april 2019 werkzaam is bij de provincie Zeeland, maar dat zij al 20 jaar ervaring heeft in de regio, onder meer bij het opstellen van onderzoeksagenda's op verschillende bestuurlijke niveaus, bijvoorbeeld voor de stad Hulst. Zij licht toe wat de provinciale onderzoekagenda is; een instrument voor provinciaal archeologiebeleid, om prioriteit en sturing te geven aan archeologisch onderzoek. Ook fungeert het als kader bij toekennen van subsidies. Daarnaast is het een houvast voor particulieren en gemeenten die archeologisch geïnteresseerd zijn. De agenda is gestoeld op een aantal kernthema's; dat zijn actieve en passieve thema's. Er is nadrukkelijk niet naar de NOaA gekeken. Die wordt wel gebruikt in de Programma's van Eisen, maar veel thema's zijn niet toegespitst op Zeeland. Het gaat om: wat speelt er in Zeeland?

Het rapport van Vestigia, *Archeologie naar Deltahoogte*, is in opdracht van de provincie geschreven en diende als uitgangspunt voor het beleid voor 2009-2012.⁶ Op dat rapport is de eerste onderzoeksagenda met tien kernthema's geënt. Aan die thema's was ook een subsidieregeling gekoppeld, met een budget van 30.000 euro per jaar.

In 2016 is de onderzoeksagenda geëvalueerd, geactualiseerd en de bevindingen zijn vastgelegd in de SCEZ-publicatie, *Nieuwe wijn uit oude zak(k)en*.⁷ Uit deze evaluatie bleek dat de provinciale onderzoeksagenda geslaagd was als beleidsdocument maar dat de kernthema's aanpassing behoeften. Ook bleek uit de evaluatie dat 66% van de financiële bijdragen kleiner waren dan 2500 euro. Verder kon het budget worden verdubbeld, naar 60.000 euro per jaar. Ook werd duidelijk dat een langere looptijd – langer dan vier jaar – voor het beantwoorden van de POAZ vragen wenselijk is; de zeggingskracht is dan wat sterker. Een jaarlijkse vinger-aan-de-pols van evaluatie en bijstelling is verder ook raadzaam. Deze nieuwe kaders leidde tot de Provinciale onderzoeksagenda Archeologie 2017-2020, *Wie wat bewaart, die heeft wat*, met elf kernthema's.⁸

⁶ Hessing et al. 2008.

⁷ Van Dierendonck 2016.

⁸ <https://www.zeeland.nl/digitaalarchief/ib17b7fe3e85>

Het eerste thema *Basale harde gegevens en diachrone datasets* is gericht op het verkrijgen van kwalitatief hoogwaardige informatie. Denk daarbij aan absolute dateringen, archeobotanie (vruchtenparenchym), archeozoölogie (strontiumisotopen), fysische antropologie (DNA-onderzoek) en micromorfologie. Van belang daarbij is het stimuleren van de uitwisseling van de datasets met andere onderzoeken en instellingen. Dit thema wordt vaak aangehaald: met kleine subsidies is veel kennis te genereren. Bij het tweede thema *Archeologisch onderzoek in diepere bodemontsluitingen* ligt de focus op bijdragen door personele inzet en de ontwikkeling van methoden en technieken. Ook het derde thema *Uitwerking oud archeologisch onderzoek* levert directe kenniswinst op, door onder andere studenten te stimuleren zaken uit te werken. Thema 4 *Verdronken land en dorpen* richt zich onder meer op sluipende bedreiging van erfgoed door natuurlijke erosie en de Japanse boormossel. Een van de onderwerpen binnen Thema 5 *Onderzoek naar infrastructuur*, zijn de dijken en dammen, waarbij alle dijken, niet alleen de binnendijkse, aandacht krijgen. Bij Thema 6 *Verdedigingswerken in Zeeland* is het blikveld verbreed. Voorheen lag de nadruk op de verdedigingswerken uit de zestiende en zeventiende eeuw, nu krijgen ook oudere relictten aandacht. Lag bij Thema 7 *Boerderijen en rurale nederzettingen* ligt de focus in het verleden vaak op de plattegrond van het hoofdgebouw, nu is die verbreed naar bijgebouwen en erven. Ook wordt synergie gestimuleerd door het leggen van dwarsverbanden tussen archeologie en bouwhistorie. Thema 8 *Voedseleconomie van stad en platteland* sluit goed aan bij het vorige thema. Vragen als ‘wat werd waar geproduceerd en waar gebruikt?’ zijn cruciaal. Ook kan kennis over oude gewassen inspiratie bieden voor huidige trends in circulaire en *biobased* economie. Bij Thema 9 *Religieuze en rituele verschijningsvormen* is blik breed, van prehistorie tot heden, en ook binnen dit thema ligt het aanhaken bij actuele ontwikkelingen, zoals krimp en herbestemming van kerken, voor de hand. Het thema 10 *Scheeps- en onderwaterarcheologie* is ingestoken om dit onderwerp meer op de kaart te zetten, met daarbij aandacht voor scheepsresten onder water en op land, het hergebruik van scheepshout (bijvoorbeeld in kades) en aandacht voor overblijfselen van bewoning op Noordzeebodem. Ten slotte, draagt thema 11 *Publiekswerking van archeologisch onderzoek*, bij aan het vergroten van het maatschappelijke draagvlak voor het archeologische erfgoed, met daarin een centrale rol voor het depot. Onder al deze thema’s hangen allerlei onderzoeksvragen. De (mogelijkheden voor) beantwoording wordt per jaar of tweejaarlijks bekeken, met verschillende partners, en in relatie met de toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. Zo kan worden gestuurd op projecten en kan in een vroeg stadium de mogelijkheden voor financiële bijdragen in kaart worden gebracht. Een belangrijk doel daarbij is ook de archeologische wereld beter te informeren. Een van de eerste activiteiten in 2020 is het organiseren van een Bedrijvendag Archeologie Zeeland.

Vanuit de zaal komt de vraag of de onderzoeksagenda gebruikt wordt bij het schrijven van Programma’s van Eisen? Nathalie geeft aan dat dat inderdaad het geval is. De Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie wordt ook bij het opstellen van gemeentelijke onderzoeksagenda’s gebruikt. Dat leidt tot de reactie of er ook over de grens wordt gekeken, naar Vlaanderen? Nathalie licht toe dat er goede samenwerking is met Universiteit Gent die zich richt op de Vlaamse kuststreek. Zo is momenteel een gezamenlijk project over de laat-middeleeuwse Zwinhavens. Er ligt niet één concrete, grensoverschrijdende agenda, maar aandacht voor elkaars erfgoed is niet meer dan logisch.

Op de vraag of de meest geschikte methoden in de agenda genoemd moeten worden om vragen te beantwoorden, reageert Nathalie bevestigend. Ook geeft zij aan dat praktische zaken over de uitvoering zijn opgenomen in de aanvullende richtlijnen voor archeologisch onderzoek in Zeeland. Zij licht toe dat ook het verwoorden van de benodigde inspanning zou nuttig zijn: wat moet gedaan worden om kenniswinst te genereren. Kost het veel moeite of is het een quick win? En op welk termijn: is het iets voor de korte termijn, of heeft het een lange adem nodig.

Samenvatting van de discussie

Na afloop van de drie presentaties ging de zaal met elkaar in discussie over de beantwoorden van twee centrale vragen. In deze paragraaf geven we de reacties geordend weer.

Wat is een onderzoeksagenda of wat moet een onderzoeksagenda bevatten?

◇ Een onderzoeksagenda is niet alleen een set vragen. Het is belangrijk om ook de uitvoeringskant expliciet toe te lichten: hoe kun je de vraag beantwoorden, welke methodiek gebruik je en wat moet je doen in de uitwerkingsfase? Zo bied je niet alleen een focus op het onderwerp zelf, maar je geeft ook sturing op de werkwijze zodat deze uniform gebeurt op een manier die daadwerkelijk wat oplevert. Dit kan het hanteren van een andere methodiek zijn om zo ingesleten standaardwerkwijzen aan te passen, waardoor weer nieuwe kennis wordt gegenereerd.

▪ Daar staat tegenover dat het goed is niet alles vast te leggen en dicht te timmeren. Dat kan de creativiteit en een open blik belemmeren en daarmee kan de ontwikkeling van nieuwe methoden en technieken worden tegengehouden. Methoden en technieken zouden ook in de PvE-fase geïntegreerd kunnen worden.

◇ Er wordt aan de hand van het voorbeeld van Cuijk geconstateerd dat de politiek bij het opstellen van een onderzoeks-/selectieagenda ook een 'dubbele agenda' kan hebben. De aanwezigen vanuit de provincie Zeeland/regio Walcheren beamen dat de onderzoeksagenda's in de eerste plaats zijn gemaakt om keuzes te durven maken. Die keuzes zijn ingegeven door wat de archeologische experts binnen de gemeente denken wat kenniswinst oplevert. Daarmee zijn onderzoeksagenda's in zekere zin ook selectieagenda's. Dit betekent ook dat je er onderzoeksthema's kunt opnemen waar de betrokken wethouder in eerste instantie niets mee heeft, vanwege de onwetendheid. Daarmee voorkom je juist dat deze zaken niet onderzocht worden. Verder wordt als tip meegegeven dat als je je vragen breed opstelt je minder beperkingen hebt.

▪ Walcheren licht toe dat er daadwerkelijk ook keuzes worden gemaakt. Zo krijgen kleine boerderijen nu minder aandacht en buitenplaatsen meer.

▪ De gemeente Leiden geeft aan dat de keuze voor hen vooral zit in de mate waarin iets uitgewerkt wordt. Alles wordt in principe opgegraven. Het vastleggen van de basisdocumentatie is een belangrijke vereiste, want met die data is met mogelijk in een latere fase specifieke onderwerpen meer uit te werken.

◇ Op RCE-website staat een overzicht van de onderzoeksagenda's.⁹ Het is handig deze te raadplegen of bedrijven die in de gemeente of regio onderzoek doen daarop te wijzen. Het

---

⁹ <https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Onderzoeksagendas%5Farcheologie>.

zou goed zijn in de websitemodule een veld op te nemen, met daarin de contactgegevens van de gemeente- of regioarcheoloog.

◇ Er wordt geopperd dat het perspectief van de kenniswinst verfrissend kan zijn, bij het opstellen van een onderzoeksagenda. Dat expliciet wordt beschreven wat nodig is om een bepaalde onderzoeksvraag op te lossen, en op welk termijn. Zo'n rendementsfactor is een mooie toevoeging aan je agenda.

◇ Ook publieksparticipatie kan een mooie toevoeging zijn, ook naar politiek toe. Door het erfgoedbeleid in de onderzoeksagenda te verwoorden, is het duidelijk vanuit welke visie de agenda is opgesteld. Zo wordt het bredere kader duidelijk, zowel voor het bestuur als voor de burgers.

◇ Een koppeling van de onderzoeksagenda met de geschreven bronnen, met de archieven, kan ook vernieuwende synergie opleveren. Bijvoorbeeld, wat voegt archeologisch onderzoek toe aan het verhaal over de Tweede Wereldoorlog?

In hoeverre is het wenselijk of zinvol om verschillende onderzoeksagenda's met elkaar te verbinden?

◇ Ja, dat is zinvol want bijvoorbeeld het koppelen van een archeologische en bouwhistorische agenda levert veel nieuwe informatie op. De kwaliteit van je onderzoek wordt beter omdat je vanuit verschillende disciplines naar een bepaald thema of vraag kijkt. Het koppelen van archeologie en landschap kan ook heel goed.

◇ Ja, dat is zinvol want het stellen van vragen op een hoger abstractieniveau leidt tot een bredere visie maar soms zijn juist hele specifieke vragen die meer locatie gericht zijn noodzakelijk. De gemeenten in Zeeland hebben samen met de provincie de Provinciale Onderzoeksagenda Zeeland opgesteld en dat werkte heel goed. De gemeentelijke agenda's zijn ook echt een verdieping van de provinciale agenda. Bedrijven en universiteiten zijn ook geraadpleegd bij het opstellen van de onderzoeksagenda's in Zeeland.

◇ Voor grensoverschrijdende thema's is het belangrijk om samenwerking te stimuleren en (wellicht onverwachte) dwarsverbanden aan te gaan.

Genoemde publicaties

Brandenburgh, C.R. & E.D. Orsel 2013: *Onderzoeksagenda Archeologie en Bouwhistorie Leiden*, Leiden.

[zie ook

https://www.leidseregioinkaart.nl/pdf/Beschermen/PDF/Onderzoeksagenda_Erfgoed_Leiden_en_Omstreken_2013.pdf]

Dierendonck, R.M. van, 2016: Oude wijn uit nieuwe zak(k)en. Evaluatie van de Provinciale Onderzoeksagenda Zeeland (POAZ) 2009-2015, Middelburg. [zie ook

<https://www.erfgoedzeeland.nl/media/1764/poaz-2009-2015-nieuwe-wijn-uit-oude-zakken.pdf>]

Hessing, W.A.M., M.M.M. Alkemade, R.M. van Heeringen, R. Schrijvers & R.M. van Dierendonck 2008: *Archeologie naar deltahoogte. Een onderzoek naar de Zeeuwse archeologiebeoefening*, Zierikzee.

Moree, J.M., M.C. van Trierum & A. Carmiggelt 2018: *Onderzoeksagenda Archeologie van de gemeente Rotterdam. Prehistorie en Romeinse tijd*, Rotterdam (BOOR-notitie 33).